

■ صنعت نفت و توسعه اقتصادی، اجتماعی مناطق شمالی خلیج فارس؛
مطالعه موردی خارک (۱۳۳۵-۱۳۵۵ ش/۱۹۵۶-۱۹۷۶)
حبیب‌الله سعیدی نیا | احمد لعبت فرد

■ چکیده

هدف: این پژوهش بر آن است تا به بررسی و تبیین تأثیر صنعت نفت بر روند توسعه اقتصادی و اجتماعی منطقه خارک بپردازد. روش/رویکرد پژوهش: این پژوهش به روش تاریخی و با رویکرد تاریخ اقتصادی و تبیین داده‌های آماری و بر مبنای منابع کتابخانه‌ای، اسنادی و نشریات انجام شده است. یافته‌ها و نتایج پژوهش: با انتخاب جزیره خارک از سوی کنسرسیوم نفتی به‌عنوان مرکز بارگیری و صدور نفت خام، تأسیسات متعددی در این جزیره ایجاد شد. ورود صنعت نفت و شکل‌گیری این تأسیسات تأثیر آشکاری بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی آن مانند: دگرگونی در چهره منطقه، ترکیب جمعیتی، وضعیت معیشتی، توسعه زیرساخت‌ها، ظهور طبقات جدید و افزایش مهاجرت داشته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند، با پیشرفت صنعت نفت در این دوره و روند تحولات اقتصادی، اجتماعی حاصل از آن، خارک به بزرگ‌ترین بندر بارگیری و صادرات نفت خام ایران و یکی از بزرگ‌ترین بندرهای صادراتی نفت خام جهان تبدیل شد.

کلیدواژه‌ها

جزیره خارک، صنعت نفت، تغییرات اقتصادی و اجتماعی، پروژه‌های عمرانی

تحقیقات تاریخی

فصلنامه گنجینه اسناد: سال بیستم و ششم، دفتر سوم، (پاییز ۱۳۹۵)، ۹۸-۱۱۵
تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۷/۳۰ ■ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۵/۱۷

صنعت نفت و توسعه اقتصادی، اجتماعی مناطق شمالی خلیج فارس؛ مطالعه موردی خارک (۱۳۳۵-۱۳۵۵ ش / ۱۹۵۶-۱۹۷۶)

حبیب‌الله سعیدی نیا^۱ | احمد لعبت فرد^۲

مقدمه

خارک جزیره‌ای مرجانی در خلیج فارس است که دارای قدمت و همچنین اهمیت تجاری در ادوار تاریخی است. اگرچه اهمیت تجاری آن با کاهش صید مروارید رو به نقصان رفت، اما دگربار با ورود صنعت نفت و مسئله صادرات آن این منطقه مورد توجه قرار گرفت. توسعه عمومی خارک هم‌راستا با توسعه صنعت نفت ایران است که بعد از ۱۳۳۶ ش/۱۹۵۷ شروع شد و در اندک زمانی با ایجاد تأسیسات جدید، خطوط لوله، مخازن و اسکله‌ها، پروژه‌چم و ایجاد پتروشیمی این منطقه به بزرگ‌ترین بندر صادراتی و مرکز بارگیری نفت خام ایران تبدیل شد. هم‌راستا با این دگرگونی در زمینه‌های مختلف فیزیکی، اقتصادی و اجتماعی، در منطقه تغییراتی شکل گرفت که باعث ایجاد تحولاتی در ابعاد مختلف گردید.

پرسش پژوهش

پرسش اصلی این پژوهش به شرح زیر است:

صنعت نفت چه تأثیری بر روند توسعه اقتصادی و اجتماعی منطقه خارک داشته است؟

بر این اساس، فرضیه ما می‌تواند این باشد که صنعت نفت در ترکیب جمعیتی، وضعیت معیشتی، توسعه زیرساخت‌ها، بهبود شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی، افزایش مهاجرت، دگرگونی چهره منطقه و موارد دیگر تأثیر گذاشته است.

۱. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه

خلیج فارس (نویسنده مسئول)

saedinia@pgu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری تاریخ دانشگاه

خلیج فارس

alobafard@gmail.com

موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی

خارک از لحاظ جغرافیایی از شمال به جزیره خارکو و از جنوب، غرب و شرق به خلیج فارس محدود است. این جزیره در ۲۹ درجه و ۱۵ دقیقه و ۲۵ ثانیه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۲۰ دقیقه و ۳۰ ثانیه طول شرقی واقع شده است (آل احمد، ۱۳۴۷، ص ۶۹؛ خسروی، ۱۳۴۲، ص ۵؛ فرامرزی، ۱۳۴۷، ص ۱). نام خارک در متون قدیم تاریخی متفاوت ذکر شده است، در نوشته‌های استرابون (ایکارهیا ایکاریوس) و پلینو کلودپتولمه (آراکیا) آورده شده است (گیرشمن، ۱۳۴۲، صص ۶-۷) و در نوشته‌ها و آثار جغرافی دانان دوره اسلامی خارک ذکر شده است (جهانی، ۱۳۶۸، ص ۱۲۵؛ ابن حوقل، ۱۳۴۵، ص ۵). در تلفظ دریانوردان محلی خاری (یا ساکن الخاری یا میر محمد) (خسروی، ۱۳۴۲، ص ۵) و بومیان خارگ را برای این منطقه به کار برده‌اند. آل احمد، خارک را برگرفته از خرما می نامند و واژه خارگ را برای این جزیره ذکر کرده است (فرامرزی، ۱۳۴۷، ص ۳۴). در این جزیره از ادوار تاریخی و مذاهب مختلف آثاری وجود دارد. از آتشکده زردشتی تا کلیسای نسطوری و مزار سید محمد گرفته تا مقابر دولمن، معبد نپتون، مقابر پالمیری و آثار تاریخی دیگر که همچنین دال بر اهمیت تاریخی منطقه می باشد (گیرشمن، ۱۳۴۲، صص ۹-۲۲).

خارک با وجود محدودیت وسعت جغرافیایی، خاک و منابع آب زیرزمینی، در گذشته دارای رونق اقتصادی بوده و از لحاظ تجاری، صید مروارید و پایگاه نظامی دارای اهمیت بوده است و هریک از این عوامل در رونق جزیره نقش اساسی داشته است. منابع جغرافیایی و سفرنامه‌های دوره اسلامی از رونق کشاورزی، تجارت و بازرگانی و صید مروارید در این جزیره در زمان‌های مختلف یاد می کنند. ابن خردادبه از زراعت، نخلستان و باغ‌های انگور آن ذکر کرده است (۱۳۷۰، ص ۴۶). مستوفی از زرع، نخل، میوه و غله نکوی آن، جهانی از آب‌های خوش و زراعت‌های آنجا، کازرونی از نخل، انار، انگور و انجیر آن یاد کرده است (مستوفی، ۱۳۷۸، ص ۱۹۵؛ جهانی، ۱۳۶۸، ص ۵۷؛ کازرونی، ۱۳۶۷، ص ۶۲). خسروی محصولات عمده خارک را در گذشته خرما، گندم، جو، عدس، پیاز، خربزه، انگور و لیمو دانسته است که انگور آن به بوشهر صادر می شد (۱۳۴۲، صص ۱۰ و ۶). فرامرزی محصولات جزیره را لیموترش، پرتقال، نارنگی، موز، انجیر، ترنج، سیستان و انگور دانسته است (فرامرزی، ۱۳۴۷، ص ۱۳). علاوه بر کشاورزی وجود مروارید و رونق صید آن در جزیره سبب شده است که منابع متعدد از وجود معادن مروارید، کیفیت و کمیت آن در منطقه سخن به میان آورند (جهانی، ۱۳۶۸، ص ۵۷؛ مستوفی، ۱۳۷۸، ص ۱۹۶؛ اصطخری، ۱۳۶۸، ص ۳۴؛ ابن حوقل، ۱۳۴۵، ص ۵؛ کازرونی، ۱۳۶۷، ص ۶۶). چنانچه به نوشته لسترنج

«خارک از مهمترین جزایر خلیج فارس از حیث تجارت و بازرگانی است و دریای مجاور آن از مهمترین صیدگاه های مروارید می باشد» (۱۳۸۳، ص ۲۸۱).

اما با گذشت زمان، تحولات مختلف مثل کسادی صید مروارید به سبب تولید و رواج مروارید مصنوعی در ژاپن و مهاجرت غواصان به سواحل نفت خیز جنوب و غرب خلیج فارس باعث رکود اقتصادی منطقه و گرایش به خودمصرفی در تولید و کاهش جمعیت شد. در آستانه ورود صنعت نفت به جزیره، بیشتر اهالی از طریق ماهیگیری و کشاورزی امرار معاش می کردند (تحول و پیشرفت جزیره خارک، ۱۳۴۴، ص ۴۲؛ تصویر شماره ۱). جزیره خارک از ۱۳۱۲ ش/۱۹۳۳ تا ۱۳۲۷ ش/۱۹۴۸ به تبعیدگاه مجرمان تبدیل شده بود و به صورت زندانی بزرگ اداره می شد (فرامرزی، ۱۳۴۷، ص ۲۵). در تاریخ ۱۳۳۸/۱/۲۱ طبق تصویب نامه شماره ۳۵۸ جزیره خارک به بخش تبدیل شد و کلیه دهات خارک و خارکوتابع بخش خارک گردیدند (فریدی مجید، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۰۱؛ خسروی، ۱۳۴۲، ص ۵)، در تاریخ ۱۳۴۴/۷/۱۴ براساس تصویب نامه شماره ۷۹۶۴، بخش جزیره خارک به شهرستان تبدیل شد (فریدی مجید، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۰۱). در سرشماری ۱۳۴۵ ش/۱۹۶۶ م، خارک به عنوان یکی از شهرستان های استان بوشهر شناخته شده است. با توجه به اینکه خارک در تقسیمات کشوری جزء استان هفتم (فارس و بنادر) محسوب می شد، اما امور کارگری آن ارتباط با مناطق نفت خیز خوزستان داشت، از سوی وزارت کار درخواست های متعددی به وزارت کشور برای الحاق این منطقه به استان ششم (خوزستان) انجام شد (ساکما، ۹۸/۲۹۳/۱۲۵۳) و در سال ۱۳۴۶ ش/۱۹۶۷ خارک از لحاظ تقسیمات کشوری جزء استان خوزستان محسوب گردید (نامه صنعت نفت ایران، شماره ۷، دوره ۸، ۱۳۴۸/۹-، ص ۳۰)، همچنین در سرشماری ۱۳۵۵ ش/۱۹۷۶ م، به صورت شهری در زیرمجموعه شهرستان ماهشهر آورده شده است. (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵، ۱۳۵۸، ج ۵۹، ص ۲۳)

صنعت نفت و تأسیسات آن در جزیره خارک

جزیره خارک در پایه گذاری صنعت نفت ایران از همان آغاز دارای سهم بوده است. از سنگ های جزیره خارک جهت بنای پالایشگاه آبادان و کارهای جزئی دیگر مرتبط با صنعت نفت در گناوه استفاده شده است. شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران، در ۱۳۱۷ ش/۱۹۳۸ با توسعه برنامه های ساختمانی و ساخت چندین جاده در آبادان و احمدآباد نیاز به استفاده از سنگ های جزیره خارک پیدا نمود. از سویی به سبب نبود وسایل ارتباط سریع مانند هواپیما جهت انتقال صدمه دیدگان و خطرات و پیشامدهای

مرتبط با كندن سنگ از معدن، شركت سهامى نفت را وادار به تقاضاى ساخت فرودگاه و يك مركز كوچك بى سيم در جزيره خارك نمود (ساكما، ۲۰۴/۲۴۰)؛ اما اين تقاضا مورد موافقت قرار نگرفت. با انعقاد قرارداد كنسرسيوم نفت در سال ۱۳۳۳ ش/۱۹۵۴، اقدامات مهمى در راستاى توسعه ميدانهاى نفتى صورت گرفت. اين اقدامات از يك سو سبب افزايش اكتشافات در ميدانها و حوزههاى نفتى شد و از سوى ديگر افزايش توليد نفت را به همراه داشت. با رشد توليدات نفتى، بندرهاى آبادان، ماهشهر و بعد از آن خارك به مراكز صادراتى نفت تبديل شدند. در ۱۳۳۶ ش/۱۹۵۷ از سوى كنسرسيوم تصميم گرفته شد، جزيره خارك به مركز بارگيرى و صدور نفت خام تبديل شود.

جزيره خارك داراى امتيازاتى مانند: نزديكى به منابع نفتى، داشتن عمق كافى در كرانه جهت پهلو گرفتن كشتىهاى بزرگ، نزديكى و دسترسى آسان به بازار فروش، داشتن زمين مناسب و محكم در لنگرگاه و محفوظ بودن لنگرگاه از طوفان بود (طرح گچساران - خارك، بى تا، ص ۳). از سوى ديگر خارك براى صدور نفت خام گچساران نسبت به بندر ماهشهر از موقعيت مناسب تری برخوردار بود و بندرگاهى با ژرفاى عميق تر داشت و ساحل جنوب شرقى آن از طوفان دريائى در امان بود (ماهشهر بندر صدور فرآوردههاى نفتى، ۱۳۴۶، ص ۸؛ طرح توسعه خارك، ۱۳۴۶، ص ۵۵).

اولين مرحله توسعه منطقه به دنبال انتقال نفت خام گچساران براى صدور به مركز بارگيرى خارك و ايجاد خط لوله گچساران - خارك شكل گرفت (ساكما، ۵۹۳۴۶/۲۹۳)، اين خط لوله ۱۶۰ كيلومترى از ۱۳۳۷/۸/۲۷ آغاز و در اواخر ۱۳۳۸ ش/۱۹۵۹ به پايان رسيد و از گچساران به گناوه و از گناوه تا خارك ادامه داشت (ساكما، ۴۵۶۱۰/۲۴۰). مخازن، اسكله، بندرگاه و ساير تاسيسات مورد نياز نيز در جزيره ساخته شد. با كشف ميدانهاى نفتى جديد در بى بى حكيمه (۱۳۴۰ ش/۱۹۶۱)، پازنان و بينك (۱۳۴۲ ش/۱۹۶۳)، رگ سفيد (۱۳۴۳ ش/۱۹۶۴) و ساير ميادين و ازياد نفت خام توليدى اين مناطق، نياز به ساخت مخازن جديد و توسعه اسكله در جزيره خارك به وجود آمد. پروژه چم، مهم ترين پروژه عمرانى براى توسعه در منطقه خارك بود. اين پروژه شامل ساخت بزرگ ترين خط لوله نفت جهان از آغاجارى به خليج فارس و ساخت دو خط لوله زير دريائى به جزيره خارك و ساخت مخازن جديد و توسعه و تغيير شكل اسكلههاى صادراتى بود، در طى اين پروژه دومين خط لوله گچساران به خارك نيز ساخته و تكميل شد. (سبرى در صنعت نفت ايران، ۱۳۴۸، ص ۸۳؛ بررسى عمليات توسعه صنعت نفت، ۱۳۴۶، صص ۲۸ - ۲۹). مجموع هزينه اين پروژه (طرح چم) بالغ بر ۳۳ ميليون ليره ۷/مليارد ريال برآورد شد (طرح توسعه خارك، ۱۳۴۶، ص ۶). با انجام ۵ مرحله تاسيسات جديد از ۱۳۳۹ ش/۱۹۶۰ تا

۱۳۵۳ش/۱۹۷۴ خارک به بزرگ‌ترین مرکز بارگیری و بندر صادراتی نفت خام ایران تبدیل شد. در ۱۳۵۵ش/۱۹۷۶ برای تعمیر و تکمیل اسکله خارک مبلغ ۲۰ میلیون ریال از محل اعتبار طرح‌های منطقه‌ای استان خوزستان هزینه گردید (ساکما، ۲۲۰/۱۸۵۹۳؛ ۵۰۱/۹۸۰۸).

در مجموع این مراحل، مقادیر زیادی خط لوله، دستگاه بهره‌برداری، اسکله‌های بارگیری و مخازن جدید ساخته شد. نصب واحدهای آب‌شیرین‌کن، ساخت فرودگاه و واحدهای مسکونی جدید، پوشش کابل‌های زیرزمینی برق در سرتاسر جزیره از دیگر اقدامات صورت گرفته در طی این دوره بود (خارک مرکز بارگیری و صدور نفت خام، بی‌تا، صص ۷-۱۸) تعداد کارکنان صنعت نفت در منطقه خارک تا ۱۳۴۴/۷/۱۰ حدود ۲۱۴ نفر بوده که این تعداد حدود ۱/۸ درصد از مجموع کل کارکنان صنعت نفت را تشکیل می‌داد (طرح توسعه خارک، ۱۳۴۶، صص ۱۲).

از سوی دیگر شرکت ملی صنایع پتروشیمی به موجب قانونی در مرداد ماه ۱۳۴۲ش/۱۹۶۳ و طبق تبصره ۶۴ متمم قانون بودجه، با هدف ایجاد صنعت پتروشیمی ایران و بهره‌برداری از ذخایر گاز طبیعی نواحی نفتی شکل گرفت. قانون توسعه این صنعت در ۱۳۴۴ش/۱۹۶۵ به تصویب رسید. به دنبال اجرای این قانون، قرارداد مشارکتی بین شرکت صنایع پتروشیمی ایران با شرکت آموکو بر اساس سهم ۵۰-۵۰ برای ساخت مجتمع پتروشیمی خارک و جهت تهیه گوگرد و گاز مایع منعقد شد. مجتمع خارک در ردیف مدرن‌ترین و آخرین پیشرفت‌های صنعت پتروشیمی قرار داشت و فرآورده‌های گوگرد آن به هند، آفریقای جنوبی، استرالیا و گاز مایع آن به ژاپن صادر می‌شد (نامه صنعت نفت ایران، شماره ۲، سال ۱۳، ۱۳۵۳، صص ۱۵)، این مجتمع دارای تأسیسات آب و برق، بندرگاه مخصوص و وسایل سکونت برای کارکنان بوده که بالغ بر ۱۱۰ نفر نیروی انسانی در این مجتمع اشتغال داشتند (نامه صنعت نفت ایران، شماره ۸، دوره ۹، -/۱۳۴۹/۱۰، صص ۱۱-۲۱).

در نتیجه قرارداد مشارکت بین شرکت ملی نفت ایران و شرکت پان آمریکا^۲ در ۱۳۳۷ش/۱۹۵۸ برخی از حوزه‌های خارج از نفوذ کنسرسیوم در اختیار این شرکت قرار گرفت. با انجام عملیات اکتشاف و براساس عملیات لرزه‌نگاری دریایی وجود چندین ساختمان زیرزمینی نفت در خارک به اثبات رسید. عملیات لرزه‌نگاری دریایی توسط شرکت نفت ایران و پان آمریکا در جزیره خارک، تلاش در جهت کشف این میدان نفتی بود (ساکما، ۲۹۳/۵۰۲۹۳). عملیات اکتشاف نفت در خارک از ۱۳۴۰ش/۱۹۶۱ و حفاری از ۱۳۴۱ش/۱۹۶۲ شروع شد. در ۱۳۴۳ش/۱۹۶۴ به منظور عملیات توسعه، دستگاه بهره‌برداری

1. Amoco Company
2. Pan American Petroleum
Company

و کارخانه شیرین کن گاز با ظرفیت ۵ هزار بشکه احداث شد (سعادت، ۱۳۴۶، صص ۲۵۶-۲۵۴). تجاری بودن میدان نفتی کورش^۱ در ۱۳۴۴ش/۱۹۶۵م از طرف شرکت ملی نفت ایران تأیید شد و بهره‌برداری از آن در ۱۳۴۶/۲ با ظرفیت تولید ۲۵۰۰۰ بشکه در روز آغاز گردید (سیری در صنعت نفت ایران، ۱۳۴۸، ص ۶۹).

خارک و توسعه اجتماعی

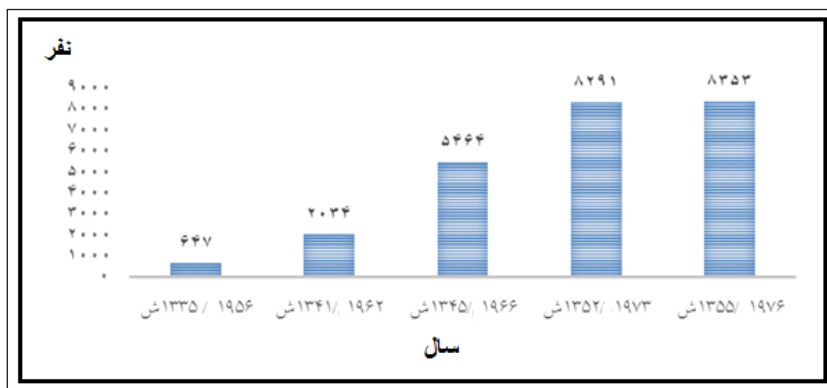
هم راستا با ایجاد تأسیسات صنعتی در خارک، واحدهای مسکونی و وسایل اجتماعی و فرهنگی و ورزشی هم ایجاد شد: برای رفاه و تأمین نیازهای کارکنان و جمعیت ساکن در خارک راه‌های جدید، دستگاه‌های آب‌شیرین‌کن، برق، واحدهای مسکونی، فرودگاه، باشگاه‌های فرهنگی و ورزشی، مدارس و درمانگاه‌های جدید احداث شد. از سویی برای افزایش ضریب ایمنی منطقه، پایگاه نیروی دریایی و ژاندارمری در جزیره ایجاد شد (تصویر شماره ۲).

شکل‌گیری ادارات جدید نیز هم‌راستا با ورود صنعت نفت و توسعه آن در منطقه بوده است. تا قبل از ورود صنعت نفت مشکلات مردم به وسیله کدخدا حل و فصل می‌شد، اما بعد از ورود این صنعت به دلیل افزایش خواسته‌ها و نیازها و عدم پاسخگویی، بخشداری ایجاد گردید. همچنین برای ایجاد تسهیلات و تسریع در حل و فصل دعاوی مردم دادگاه خارک نیز تأسیس شد (ساکما، ۲۹۳/۴۸۸۴۵؛ ۴/۲۸۷۷۱). در ۲۳ دی ۱۳۴۰ شعبه بانک صادرات و معادن در خارک دایر شد و در ۱۳۴۸ش/۱۹۶۹ شهرداری خارک تأسیس گردید (ساکما، ۲۹۳/۴۸۸۴۸). همچنین اداره پست و تلگراف، اداره بنادر و کشتیرانی، اداره گمرک و انحصارات، نیروی دریایی، ژاندارمری، نهادهای دولتی بودند، که در خارک ایجاد شدند. با توسعه صنعت نفت در منطقه و ایجاد زیرساخت‌های لازم، خارک در بخش‌های مختلف به ویژه اجتماعی دچار تغییراتی شد. جمعیت خارک در سرشماری ۱۳۳۵ش/۱۹۵۶ حدود ۶۴۷ نفر ذکر شده است (۱۳۳۷، ص ۱)، جلال آل احمد از قول معلم روستا که با دانش آموزان کار سرشماری را انجام داده بود، جمعیت خارک را ۵۴۰ نفر ذکر کرده است (۱۳۴۷، ص ۷۷). جمعیت خارک در سال ۱۳۴۱ش/۱۹۶۲ حدود ۲۰۳۴ نفر بوده است که از این تعداد ۵۹۶ نفر بومی و بقیه غیربومی بوده‌اند (خسروی، ۱۳۴۲، صص ۴۴-۴۳). در سال ۱۳۴۵ش/۱۹۶۶ جمعیت خارک به ۵۴۶۴ و در ۱۳۵۵ش/۱۹۷۶ به ۸۳۵۳ نفر رسیده است که به‌طور تقریبی میانگین رشد سالانه جمعیت در دوره ۱۳۳۵-۱۳۴۵ش/۱۹۵۶-۱۹۶۶ حدود ۷۴/۵ و در دوره ۱۳۴۵-۱۳۵۵ش/۱۹۶۶-۱۹۷۶ حدود ۵/۳ درصد است. با ازدیاد جمعیت خارک و نگرانی‌های ایجاد شده به دنبال آن و پیرو درخواست پهلوی دوم و

۱. میدان سروش کنونی
۲. بر طبق آمار خسروی جمعیت ۲۰۳۴ نفری خارک را گروه‌های ذیل شکل داده بودند. از این تعداد ۵۹۶ نفر بومی، ۸۲۵ نفر کارکنان شرکت‌های عامل نفت و خانواده‌هایشان، ۲۷۱ نفر کارکنان شرکت ملی نفت و خانواده‌هایشان، ۳۰۰ نفر متفرقه از ناحیه دشتی و اکثر آدهقان زاده که بر اثر خشک‌سالی در سواحل جنوبی ایران برای پیدا کردن کار به جزیره آمده بودند، ۳۵ نفر نیروی دریایی و ۷ نفر ژاندارمری بودند.

ابلاغیه نخست وزیر اقدامات اساسی از سوی مسئولین برای کنترل جمعیت منطقه صورت گرفت (ساکما، ۲۹۳/۴۸۸۴۵)، همچنین افزایش جمعیت سبب کمبود ارزاق عمومی شد. با توجه به کوچک بودن مساحت جزیره و محدود بودن زمین مناسب و کم بودن منابع آب زیرزمینی، کشاورزی رونق چندانی نداشت، بنابراین با افزایش جمعیت، بحث تأمین مایحتاج زندگی از مسائل عمده در جزیره بود. نیازهای غذایی ساکنین از شهرهای مجاور؛ آبادان، شیراز، اصفهان، اهواز و بوشهر تأمین می شد که بعد مسافت و فاصله زمانی باعث ایجاد هزینه اضافی می شد (ساکما، ۲۹۳/۴۸۸۴۵)؛ بنابراین بخش اعظمی از مایحتاج زندگی به وسیله هواپیما از بیرون تأمین می شد و در فروشگاه‌ها و سردخانه‌ها در اختیار کارکنان قرار می گرفت.

مأخذ: سرشماری های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵، ۱۳۴۵، ۱۳۵۵

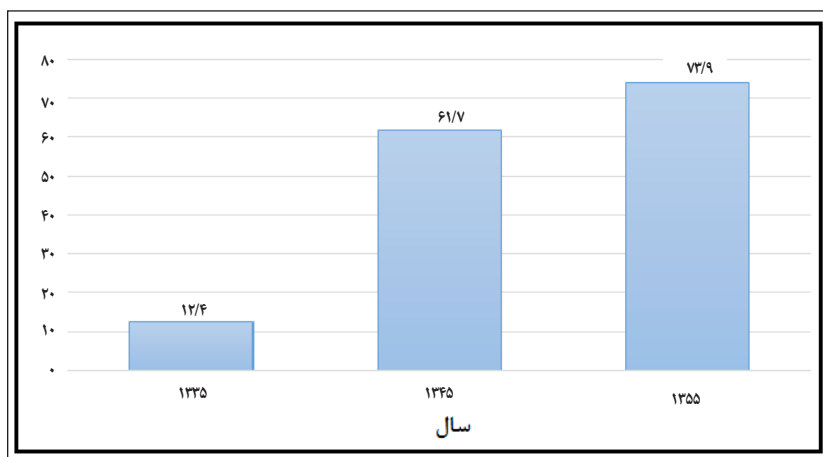
مهاجرت، یکی از عوامل اصلی رشد جمعیت خارک در فاصله زمانی ۱۳۳۵ش تا ۱۹۵۶ تا ۱۳۵۵ش بوده است. ایجاد فرصت‌های شغلی جدید در این منطقه به‌ویژه در صنعت نفت و تأسیسات آن، پتروشیمی خارک، پایگاه دریایی از یک سو و نهادهای اداری جدید همچون مدارس، درمانگاه، فرمانداری، بخشداری، شهرداری، بانک‌ها و سایر مؤسسات از مهم‌ترین عوامل افزایش جمعیت خارک بوده است. در کنار آن بهبود شاخص‌های آموزشی و بهداشتی، امکانات و تسهیلات ایجاد شده در این منطقه و بهبود وضعیت زندگی سبب جذب افراد متعددی در منطقه شده است. اگرچه در سرشماری ۱۳۳۵ش تا ۱۹۵۶ جمعیت این منطقه ۶۴۷ نفر ذکر شده است، اما این جمعیت در طی یک دهه به ۵۴۶۴ نفر حدود ۸/۵ برابر رسیده است. از این تعداد ۲۰۹۴ نفر (حدود ۳۸/۳ درصد متولد شهرستان خارک)، ۳۶۴ نفر (حدود ۶/۷ درصد متولد شهرستان‌های دیگر بوشهر)، ۲۹۱۰ نفر (حدود ۵۳/۲ درصد متولد استان‌های دیگر) و ۹۶ نفر (حدود ۱/۸ درصد متولد

مُودار ۱

تغییرات جمعیتی خارک ۱۳۳۵-۱۳۵۵ش /
۱۹۵۶-۱۹۷۶

خارج از کشور) بودند (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵، ۱۳۴۷، ج ۱۳۹، ص ۲). تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که ۳۳۷۰ نفر (حدود ۶۱/۷ درصد) از جمعیت خارک مهاجر بوده‌اند که این تعداد در سرشماری ۱۳۵۵ش/۱۹۷۶ به ۶۱۷۲ نفر (حدود ۷۳/۹ درصد) کل جمعیت خارک رسیده است. بر پایه آمار دیگری از جمعیت خارک در سال ۱۳۳۵ش/۱۹۵۶ حدود ۸۷/۶ درصد متولد شهرستان خارک، حدود ۳/۴ درصد متولد شهرستان‌های دیگر استان بوشهر، حدود ۴/۵ درصد متولد استان‌های دیگر و حدود ۴/۵ درصد متولد خارج از کشور بوده است. بر اساس این آمار ۱۲/۴ درصد جمعیت در سال ۱۳۳۵ش/۱۹۷۶ مهاجر بوده اند (خسروی، ۱۳۴۲، ص ۴۳) در نتیجه درصد مهاجرین از کل جمعیت خارک از ۱۲/۴ درصد در سال ۱۳۳۵ش/۱۹۷۶ به ۶۱/۷ درصد در سال ۱۳۴۵ش/۱۹۷۶ رسیده است.

نمودار ۲

درصد مهاجرین از کل جمعیت
خارک ۱۳۳۵-۱۳۵۵ش/۱۹۵۶-۱۹۷۶

مآخذ: سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵، ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵

آموزش و سواد شاخص اجتماعی دیگری بود که هم‌زمان با توسعه جزیره خارک دچار تغییر گردید. ساخت مدرسه یکی از اقدامات اساسی شرکت نفت در مناطق نفت‌خیز بود. نخستین گام ساخت مدرسه، ایجاد دبستانی در ۱۳۱۴ش/۱۹۳۵ در خارک بوده است، اما به زودی این مدرسه تعطیل شد و بعد از آن دو بار در ۱۳۲۷ش/۱۹۴۸ و ۱۳۳۷ش/۱۹۵۸ بازگشایی شد (خسروی، ۱۳۴۲، ص ۸۸)، همچنین کمیته پیکار با بی سوادی در شهریور ۱۳۴۵ش/۱۹۶۶ در گچساران و خارک تشکیل شد و در ۱۳۴۷ش/۱۹۶۸ کمیته خارک از گچساران جدا گردید. از سال ۱۳۴۵ش/۱۹۶۶ تا ۱۳۵۰ش/۱۹۷۱ توسط کمیته پیکار با بی سوادی تعداد ۴ آموزشگاه و ۶ کلاس در خارک ایجاد شد که تعداد ۱۴۲ نوآموز، ۹۶۲ قبول شده دوره اول و ۳۶۵ قبول شده دوره دوم

داشته است (نامه صنعت نفت ایران، شماره ۵، دوره ۱۰، ۱۳۵۰/۷-، ص ۴۴).

در سرشماری ۱۳۴۵ش ۱۹۶۶ از جمعیت ۵۴۶۴ نفری خارک حدود ۴۲۴۷ نفر بالای هفت سال بوده‌اند که ۲۳۱۲ نفر آن یعنی حدود ۵۴/۴ درصد باسواد بوده‌اند (۱۳۴۷، ج ۱۳۹، ص ۶). از این تعداد ۱۰۵ نفر (۴/۵ درصد) باسواد اما بدون مدرک تحصیلی، ۱۶۰۰ نفر (۶۹/۲ درصد) دارای مدرک ابتدایی، ۵۳۲ نفر (۲۳ درصد) مدرک متوسطه، ۵۶ نفر (۲/۵ درصد) مدرک دانشگاهی و ۱۹ نفر (۰/۸ درصد) اظهار نشده است. در سرشماری سال ۱۳۵۵ش ۱۹۷۳ تعداد ۵۳۹۷ نفر (حدود ۷۷/۶ درصد) از ۶۹۵۱ نفر بالای شش سال بوده‌اند (۱۳۵۸، ج ۵۹، ص ۳۲) که نشان می‌دهد میزان باسوادان از ۵۴/۴ درصد در سال ۱۳۴۵ش ۱۹۶۶ به ۷۷/۶ درصد در سال ۱۳۵۵ش ۱۹۷۳ رسیده است. در سال تحصیلی ۱۳۵۲-۱۳۵۳ش ۱۹۷۳-۱۹۷۴، خارک در بخش آموزش متوسطه عمومی دارای ۸ کلاس با ۱۱۸ دانش‌آموز و ۷ آموزگار بود و در آموزش راهنمایی ۹ کلاس با ۳۴۸ دانش‌آموز و ۱۰ آموزگار داشته است که نسبت دانش‌آموز به آموزگار و دانش‌آموز به کلاس در آموزش متوسطه ۱۶۷ و ۱۴/۷ و در آموزش راهنمایی ۳۴/۸ و ۳۸/۶ بوده است (گزارش اقتصادی و اجتماعی طرح‌های خاص ناحیه‌ای خوزستان، ۱۳۵۳، صص ۲۲-۲۶).

ساخت بیمارستان، درمانگاه و وسایل بهداشتی و بهداشتی یکی دیگر از اقدامات اساسی صنعت نفت برای تأمین بهداشت کارکنان و خانواده آن‌ها در مناطق نفت‌خیز بود. آب‌لوله‌کشی نیز اقدام اساسی دیگری در زمینه بهداشت و سلامتی کارکنان در منطقه بود. بیمارستان مجهز ۱۳ تختخوابی دارای اتاق عمل، وسایل عکس‌برداری و آزمایشگاه برای کارکنان و سکنه جزیره و نیز بهداشتی شرکت و یک درمانگاه ساخته شد. طرح ساختمان بیمارستان و کلینیک خارک در ۱۳۴۲ش ۱۹۶۳ با سرمایه و هزینه ۱۷۵۴۶۲۳۰ ریال یکی از طرح‌های اساسی در منطقه بود (بررسی عملیات توسعه صنعت نفت، ۱۳۴۶، ص ۴۳) تلاش‌هایی برای تأسیس پایگاه دریایی و قرنطینه در خارک انجام گرفت که این نهاد نیز در منطقه ایجاد شد (ساکما، ۲۹۳/۵۰۲۹۳)، در ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ مرکز اورژانسی نیز در خارک ایجاد شد.

ایجاد خدمات زیربنایی

ورود صنعت نفت به خارک بر کمیت و کیفیت مسکن نیز تأثیر گذاشت. تا قبل از ورود صنعت نفت و استفاده از مصالح ساختمانی جدید، اکثراً ساختمان‌ها از مصالح بومی سنگ، گچ، نخل و یا غیربومی تخته ساج ملی بار هندوستان و چوب صندل زنگبار ساخته شده بودند (خسروی، ۱۳۴۲، ص ۶۵؛ آل احمد، ۱۳۴۷، صص ۷۳ و ۷۹). در گزارش ۳۰۹ وزارت

جنگ در تاریخ ۱۳۰۳ ش/۱۹۲۴ به اداره کارگزاری بنادر جنوب آمده است که: «انگلیسی‌ها ابنیه قدیمی جزیره خارک را خراب و مصالح آن را برای استفاده به خارج جزیره حمل کرده‌اند» (ساکما، ۲۹۳/۳۲۸۰۹). تعداد ساختمان‌های خارک به طور تقریبی حدود ۱۱۳ تا ۱۲۰ تا بود و مصالح به کاررفته در این منازل تا ۱۳۳۵ ش/۱۹۵۶ اکثرًا از مصالح نیمه بادوام، کم‌دوام و بی‌دوام بوده است؛ چنان که یک باب خانه مناسب برای استقرار کلانتری و بخشداری در آنجا وجود نداشته است. بعد از ورود صنعت نفت، شرکت ملی نفت ابتدا تعداد زیادی چادر در جزیره برپا کرد و بیشتر کارمندان شرکت در زیر چادر بسر می‌بردند و با رونق فعالیت‌های شرکت در منطقه، نیاز به ساخت مسکن بادوام بیشتر شد (ساکما، ۲۹۳/۴۱۲۳۷)؛ بنابراین شرکت برای تأمین آسایش کارکنان خویش شروع به ساخت مسکن کرد (ساکما، ۲۹۳/۴۱۲۳۷). قبل از اجرای طرح چم در سال ۱۳۴۴ ش/۱۹۶۵ حدود ۱۹۰ منزل توسط صنعت نفت برای کارکنان (۷۰ تا برای کارمندان و ۱۲۰ تا برای کارگران) ساخته شده بود که بعد از اجرای طرح این تعداد به ۳۷۵ منزل افزایش یافت (طرح توسعه خارک، ۱۳۴۶، ص ۴۱).

طبق سرشماری ۱۳۴۵ ش/۱۹۶۶ حدود ۷۵۳ واحد مسکونی در خارک وجود داشت که ۵۱۳ واحد یعنی حدود ۶۷/۱ درصد آن در طی ده سال از ۱۳۳۵ ش/۱۹۵۶ تا ۱۳۴۵ ش/۱۹۶۶ ساخته شده بود (تصویر شماره ۳). مصالح به کاررفته در این واحدها ۱۹/۸ درصد بادوام، ۳۸/۸ نیمه بادوام، ۰/۵ درصد کم‌دوام و ۴۰/۹ بی‌دوام بودند (سالنامه آماری کشور، ۱۳۴۵، ج ۱، ص ۳۶۱). تعداد واحدهای مسکونی در سرشماری ۱۳۵۵ ش/۱۹۷۶ به ۱۲۳۸ واحد رسید که از این تعداد ۲۱/۴ درصد بادوام، ۷۳/۴ نیمه بادوام و ۵/۱ کم‌دوام و ۰/۱ بی‌دوام بودند (۱۳۵۸، ج ۵۹، ص ۱۸۸). تجزیه و تحلیل آمار فوق نشان می‌دهد گرایش به مصالح بادوام و نیمه بادوام از ۱۳۴۵ ش/۱۹۶۶ تا ۱۳۵۵ ش/۱۹۷۶ از ۵۸/۶ درصد به ۹۴/۸ درصد رسیده بود. از مهم‌ترین اقدامات عمرانی و زیربنایی صنعت نفت در منطقه خارک برای تأمین رفاه کارکنان و نیازهای شرکت مسئله آب و برق بوده است. تا قبل از ورود صنعت نفت، آب مورد نیاز ساکنین از طریق چاه تأمین می‌شد. با شروع فعالیت صنعت نفت و نیاز تاسیسات به آب و همچنین افزایش جمعیت، دیگر چاه‌ها پاسخگوی نیاز ساکنین به آب نبودند، بنابراین شرکت در طی چندین مرحله اقدام به ساخت آب‌شیرین‌کن و لوله‌کشی آب کرد، اما این اقدامات برای نیازهای رو به رشد جزیره کافی نبود و شرکت را به تلاش بیشتر واداشت. آب مورد نیاز را ابتدا از راه دریا از آبادان حمل می‌کردند؛ اما دلایلی چون دیر رسیدن و مشکلات دیگر، شرکت را واداشت، اقدام به ساخت دو کارخانه تبدیل آب شور به شیرین هر یک با ظرفیت ۱۵۰۰۰۰ گالن در روز کند. برای تأمین آب

مورد نیاز تأسیسات، اهالی و کارکنان دو دستگاه تقطیر به ظرفیت روزانه ۶۸۲ متر مکعب در کنار کارخانه برق نصب گردید (تصویر شماره ۴) که آب دریا را تقطیر و بعد از تصفیه به دو منبع آب و از آنجا به ناحیه مسکونی کارکنان منتقل می‌کرد. آب به کمک نیروی سنگین^۱ به منازل و ادارات و سایر اماکن سرازیر و مصرف می‌شد (طرح گچساران - خارک، بی تا، ص ۱۸) در ۱۳۴۴-۱۳۴۵ ش/ ۱۹۶۵-۱۹۶۶ به دلیل بالا رفتن میزان آب مصرفی سومین کارخانه آب شیرین کن با ظرفیت ۳۰۰۰۰۰ گالن نصب شد (نامه صنعت نفت ایران، شماره ۵، دوره ۱۱، -/۱۳۵۱/۷، ص ۱۶).

دو نیروگاه برق یکی متعلق به شرکت نفت با قدرت تولید ۳۰۰۰ کیلووات و دیگری نیروگاه چهار موتور دریا با قدرتی ۷۶۰ کیلووات در خارک دایر بود و برق مورد نیاز منطقه را تأمین می‌کرد (ساکما، ۲۲۰/۱۳۱۱۱). شرکت نفت ایران و پان آمریکن و شرکت پتروشیمی دارای دستگاه مولد برق و تصفیه آب به صورت جداگانه بودند و نیازهای خود را برطرف و کمبود آن را از آبادان جبران می‌کردند (ساکما، ۲۲۰/۱۵۶۲۶). در ۱۳۵۰ ش/ ۱۹۷۱ به وسیله سازمان آب و برق خوزستان مطالعات لازم در زمینه تأمین برق جزیره انجام گردید و هزینه تأمین برق آنجا حدود هفتصد میلیون ریال برآورد شد. به علت افزایش تأسیسات و نیاز آن‌ها به برق دستگاه مولد جدید ۷۶۰ کیلوواتی نصب شد. (ساکما، ۲۲۰/۱۳۱۱۱)

طبق سرشماری سال ۱۳۴۵ ش/ ۱۹۶۶ از تعداد ۷۵۳ واحد مسکونی خارک، ۵۴۷ واحد (حدود ۷۲/۶ درصد) دارای برق و ۴۵۹ واحد (حدود ۶۰/۹ درصد) دارای آب لوله‌کشی بود (۱۳۴۷، ج ۱۳۹، صص ۶۲-۶۳) که این درصد در سرشماری سال ۱۳۵۵ ش/ ۱۹۷۶ از مجموع ۱۲۳۸ واحد مسکونی برای برق به ۹۹/۱ درصد و آب لوله‌کشی به ۸۷/۵ درصد رسید (۱۳۵۸، ج ۵۹، ص ۱۸۴).

ایجاد امکانات و تسهیلات رفاهی برای کارکنان اقدام دیگر شرکت ملی نفت در مناطق نفت‌خیز و به‌ویژه جزیره خارک بود. در ۱۳۴۰ ش/ ۱۹۶۱ باشگاه نفت خارک برای کارمندان ساخته شد (تصویر شماره ۵). این باشگاه دارای سالن اصلی، ناهارخوری، سالن بازی بلیارد، پینگ‌پنگ و قرائت‌خانه بود و در مجاورت آن پارکی برای استفاده کودکان ایجاد شد. باشگاه صدف دیگر باشگاه منطقه خارک بود که با هزینه ۹ میلیون ریال ساخته شد و ویژه تمام کارکنان صنعت نفت ایران بود. این باشگاه با ظرفیت ۴۰۰ نفر و مساحت ۹۵۵۰ فوت مربع ساخته شد و دارای سالن اجتماع، بلیارد، کتابخانه، پینگ‌پنگ و آشپزخانه مدرن بود (نامه صنعت نفت ایران، شماره ۵، دوره ۱۰، -/۱۳۵۰/۷، ص ۴۳). باشگاه کارگری کارون در ۱۳۴۷ ش/ ۱۹۶۷ در خارک تأسیس شد (نامه صنعت نفت ایران،

۱. در این روش به دلیل بالاتر بودن ارتفاع مخزن اصلی از منطقه مصرف آب بدون نیاز به پمپ و براساس نیروی جاذبه زمین و بدون هزینه آب منتقل می‌شود.

شماره ۶، -/۷/۱۳۵۱، ص ۱۳). تا ۱۳۵۰ ش/۱۹۷۱ در خارک یک باشگاه کارگری و یک باشگاه کارمندی و یک باشگاه خصوصی وابسته به شرکت وجود داشته است (نامه صنعت نفت ایران، شماره ۵، دوره ۱۰، -/۷/۱۳۵۰، صص ۴۱-۴۳). در ۱۳۵۰/۱۰/۲۰ فهرستی از ۲۷ مورد از نیازهای اساسی جزیره تهیه شد که در سال بعد، ۱۳۵۱ ش/۱۹۷۲، برای بهسازی خیابان‌ها، آسفالت، میدان‌سازی، تأمین برق و آب و ساختمان حمام و مدارس، خانه‌های فرهنگیان، ایجاد کتابخانه و ساختمان شهرداری، اسکله ماهیگیری و طرح مجتمع عمرانی اقدامات اساسی صورت گرفت (ساکما، ۲۶۵۲/ط).

خارک و توسعه اقتصادی

هم‌راستا با دگرگونی و تغییرات عمده در ساختار زیربنایی و اجتماعی منطقه خارک، در ساختار اقتصادی این منطقه نیز تغییراتی ایجاد شد. تا قبل از ورود صنعت نفت، اقتصاد جزیره، بومی و بر پایه خودکفایی و معیشتی بود. این اقتصاد معیشتی مبتنی بر غواصی، ماهیگیری و کشاورزی محدودی بود؛ اما چنانکه قبلاً هم اشاره شد با افول غواصی، بیشتر ساکنین از طریق ماهیگیری امرارمعاش می‌کردند. در بخش‌های اقتصادی تنها بخش کشاورزی آن‌هم به صورت بسیار محدودی فعالیت داشت. محدودیت بخش کشاورزی به دلیل محدود بودن وسعت جغرافیایی و کمبود اراضی و همچنین مشکل تأمین آب برای کشاورزی بود. با وجود این محدودیت باز هم بخشی از ساکنین منطقه در قطعات محدود به کشاورزی و باغداری می‌پرداختند. پس از ورود صنعت نفت و ایجاد زیرساخت‌های لازم در منطقه سایر بخش‌های اقتصادی فعال گردید. بخش صنعت و خدمات که تا قبل از ۱۳۳۵ ش/۱۹۵۶ عملاً فعالیت نداشت، در ۱۳۴۵ ش/۱۹۶۶ درصد بالایی از اشتغال در منطقه خارک را به خود اختصاص داد. از جمعیت ۵۴۶۴ نفری ساکن خارک ۱۹۶۲ نفر (حدود ۳۶ درصد) در بخش‌های سه‌گانه اقتصادی (کشاورزی، صنعت و خدمات) اشتغال داشتند. بخش کشاورزی حدود ۴/۹ درصد، صنعت ۴۵/۶ درصد و خدمات ۴۹/۵ درصد اشتغال را شامل می‌شد. از این تعداد کارفرمایان ۲/۵، کارکنان مستقل ۸/۳، مستخدمین دولت ۳۴/۷ و حقوق‌بگیران ۵۴/۵ درصد اشتغال را تشکیل می‌داد (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵، جلد ۱۳۹...۱۳۴۷، صص ۱۲-۱۵). در سال ۱۳۵۵ ش/۱۹۷۶ م از مجموع ۶۰۸۸ نفر جمعیت بالای ده سال خارک حدود ۳۲۸۹ نفر دارای اشتغال بودند. بخش کشاورزی حدود ۱/۶ درصد، صنعت ۴۳/۹ درصد و خدمات ۵۴/۵ درصد اشتغال را شامل می‌شد (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵، جلد ۵۹...۱۳۵۸، صص ۱۸۶-۱۸۹). در کنار توسعه در منطقه و در بخش اقتصادی مشاغل جدیدی به وجود آمد. این

مشاغل اکثراً مرتبط با صنعت نفت و تأسیسات آن و نهادهای اداری بود، اما مشاغل جدیدی مانند: بنایی، نجاری، گاریچی، دست‌فروشی، پیمانکاران متفرقه، نانوا، قصاب، دوزنده، آرایشگر، کتاب‌فروش، پیشه‌وران آزاد، کارآفرینان، کارگران، فروشندگان در پرتو رفاه و غنای اقتصادی به وجود آمدند (تحول و پیشرفت جزیره خارک، ۱۳۴۴، ص ۴۲) که برخی از این مشاغل در مغازه‌ها به فعالیت می‌پرداختند. تا ۱۳۵۵ ش ۱۹۷۶ تعداد ۱۲۸ باب مغازه در خارک وجود داشت که دارای پروانه کسب بودند و به انجام خدمات می‌پرداختند (ساکما، ۲۹۳/۴۸۸۴۵).

خارک قبل از ورود صنعت نفت	خارک بعد از ورود صنعت نفت
اقتصاد سنتی، معیشتی و مبتنی بر ماهیگیری و کشاورزی	اقتصاد صنعتی و مبتنی بر سه بخش صنعت، خدمات و کشاورزی
عدم طبقات اجتماعی متنوع	وجود طبقات جدید: کارگر صنعتی، طبقه متوسط و حقوق‌بگیر
پایین بودن سطح سواد و درآمد	افزایش سطح سواد و درآمد
یکنواختی ترکیب جمعیت	دگرگونی در ترکیب جمعیت
بافت یکنواخت منطقه	دگرگونی در چهره منطقه
استفاده از مصالح اولیه و بومی مانند سنگ، چوب و گچ	به کارگیری مصالح بادوام مانند آهن، سیمان، بتون آرمه
وجود تعصبات مذهبی	رنگ باختن تعصبات مذهبی
عدم خدمات بهداشتی؛ استفاده از روش‌های سنتی در معالجه بیماران	وجود درمانگاه، بیمارستان، کلینیک، پزشک و استفاده از آب‌لوله‌کشی
عدم خدمات زیربنایی؛ آب، برق	وجود خدمات زیربنایی متعدد
عدم نهادهای اداری	وجود نهادهای اداری متعدد
عدم وجود مشاغل متنوع	ایجاد مشاغل جدید؛ مغازه‌داری، نگهداری، بنایی، نجاری و ...
نبود شرایط کاری روزمزد	ایجاد کار روزمزد و اخذ دستمزد

جدول ۱

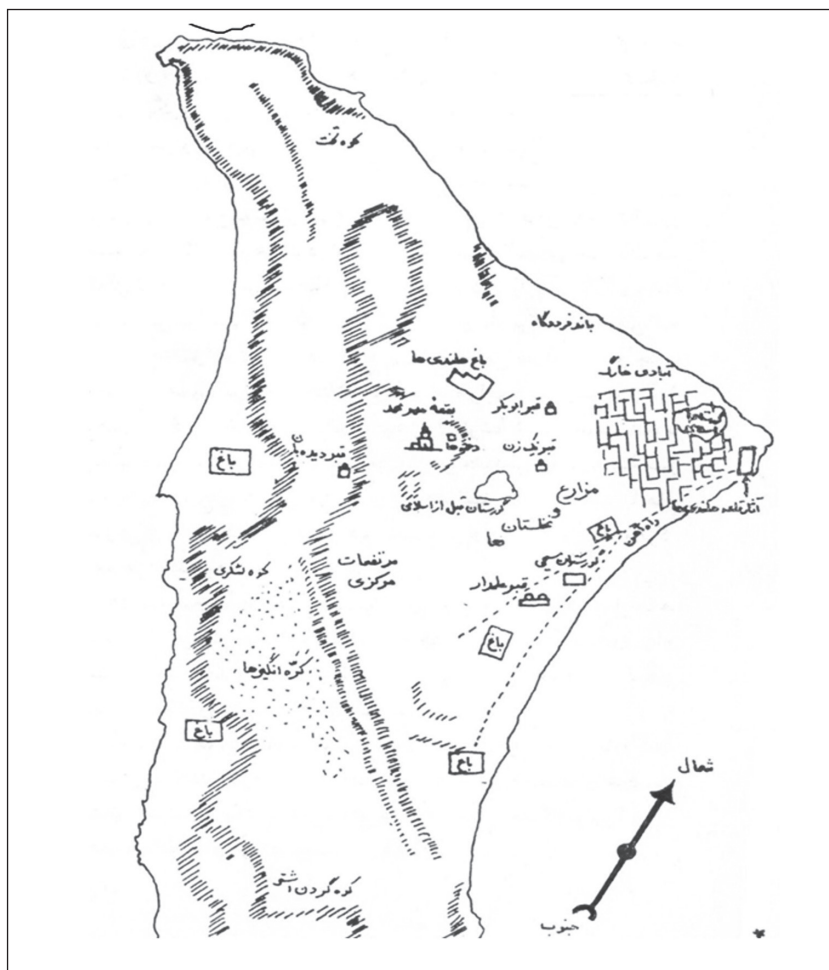
بررسی تطبیقی وضعیت خارک در قبل و بعد از ورود صنعت نفت

نتیجه

براساس اطلاعات و اسناد و مدارک، ورود صنعت نفت به منطقه خارک سبب ایجاد تغییرات اساسی در بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و زیرساخت‌ها شد. این تغییرات در شاخص‌های اساسی مانند جمعیت، وضعیت زندگی، آموزش و بهداشت، اشتغال و مهاجرت نمود عینی پیدا کرد. خروجی این تحولات سبب شد که خارک از منطقه‌ای سنتی به صنعتی تبدیل شود. ورود صنعت نفت به منطقه پیامدهای کوتاه و بلندمدت مثبت و منفی زیادی به همراه داشت، اما در مجموع پیامدهای این تحولات در شاخص‌های مختلف تا حدودی مثبت بود. اگرچه آلودگی‌های زیست‌محیطی (به‌ویژه آلودگی دریا)، تخریب اراضی جهت ایجاد مؤسسات و نهادهای اداری و واحدهای مسکونی و تأسیسات

صنعتی، پدیده افزایش جمعیت و سایر موارد دیگر جنبه‌های منفی توسعه در این منطقه بود، اما روی هم رفته ورود صنعت نفت به منطقه خارک باعث توسعه این منطقه شد. از سویی صنعت نفت سبب تحرک بخش‌های صنعتی و خدمات و رکود بخش کشاورزی، شکل‌گیری بنای شهری جدید با زیرساخت‌های آموزشی، بهداشتی و تجهیزات مدرن و تغییر در وضعیت معیشت و سبک زندگی مردم در منطقه خارک شد. در طی دو دهه از ۱۳۳۵ش تا ۱۹۵۶ش تا ۱۳۵۵ش تا ۱۹۷۶ش جزیره خارک با سرعت رو به رشدی در جهت مسیر توسعه قرار گرفت و شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی آن در بخش‌های مختلف دگرگون شد و این جزیره را از وضعیت سنتی به بندری صادراتی و شناخته شده در سطح جهانی تبدیل کرد.

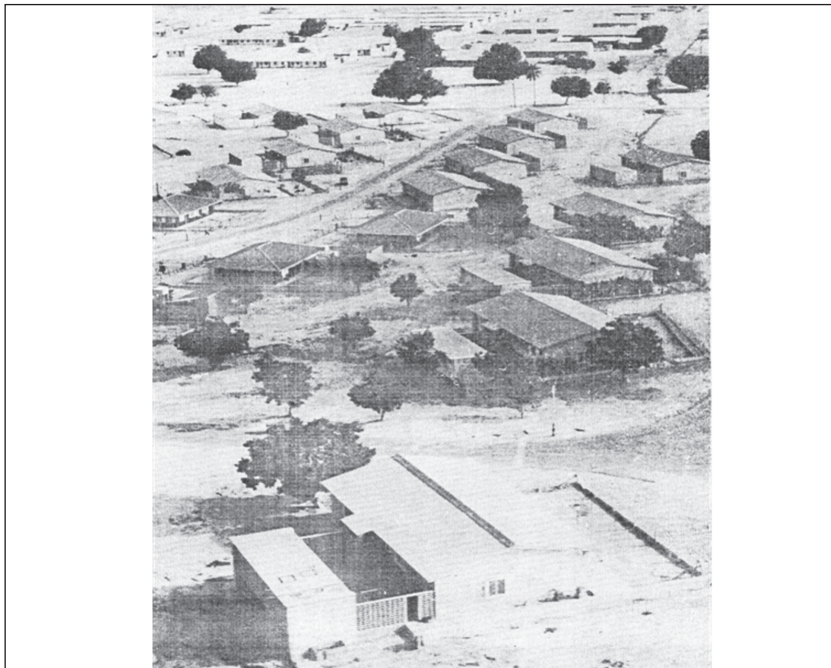
تصویر ۱

نقشه جزیره خارک قبل از ورود
صنعت نفت

تصویر ۲

نقشه جزیره خارک پس از ورود
صنعت نفت

تصویر ۳

خانه‌ها و واحدهای مسکونی جدید
در جزیره خارک

تصویر ۴

دستگاه تقطیر و تصفیه آب شیرین و
کارخانه برقی

تصویر ۵

باشگاه نفت خارک

منبع

اسناد

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)، ۲۶۷۰۴، ۲۶۶۵۲، ط، ۴/۲۸۷۷۱، ۲۲۰/۱۳۱۱۱، ۲۲۰/۱۵۶۲۶،
۲۹۳/۴۸۸۴۵، ۲۹۳/۴۱۲۳۷، ۲۹۳/۳۲۸۰۹، ۹۸/۲۹۳/۱۲۵۳، ۲۴۰/۴۵۶۱۰، ۲۴۰/۲۱۰۴، ۲۲۰/۱۸۵۹۳
۵۰۱/۹۸۰۸، ۲۹۳/۵۹۳۴۶، ۲۹۳/۵۰۲۹۳، ۲۹۳/۴۸۸۴۸

کتابها

آل احمد، جلال (۱۳۴۷). *جزیره خارک در یتیم خلیج فارس*. تهران: مجید.
ابن حوقل، ابوالقاسم محمد (۱۳۴۵). *صورة الارض*. (جعفر شعار، مترجم). بی جا: بنیاد فرهنگ ایران.
ابن خردادبه، ابوالقاسم عبیدالله بن عبدالله (۱۳۷۰). *المسالك والممالک*. (حسین قره چانلو، مترجم). تهران: نشر نو.
اصطخری، ابواسحاق ابراهیم (۱۳۳۸). *مسالك الممالک*. (ایرج افشار، کوششگر). تهران: علمی و فرهنگی.
بررسی عملیات توسعه صنعت نفت در گذشته و پیش بینی های عملیات در آینده (۱۳۴۶). تهران: شرکت ملی نفت ایران.

- تحول و پیشرفت جزیره خارک (۱۳۴۴). تهران: شرکت‌های عامل نفت ایران.
- جیهانی، ابوالقاسم بن احمد (۱۳۳۸). *اشکال العالم*. (علی بن عبدالسلام کاتب، مترجم). بی‌جا: آستان قدس رضوی.
- خارک مرکز بارگیری و صدور نفت خام (بی‌تا). تهران: شرکت ملی نفت ایران.
- خسروی، خسرو (۱۳۴۲). *جزیره خارک در دوره استیلائی نفت*. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.
- سالنامه آماری کشور* (۱۳۴۵). (ج ۱). تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵: ج ۲۳، شهرستان بوشهر* (۱۳۳۷). تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵، جلد ۱۳۹: شهرستان بندر بوشهر* (۱۳۴۷). تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵، جلد ۵۹: شهرستان بندر ماهشهر* (۱۳۵۸). تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- سعادت، فتح‌الله (۱۳۴۶). *جغرافیای اقتصادی نفت ایران*. (ج ۱). تهران: چاپخانه پارس.
- سیری در صنعت نفت ایران* (۱۳۴۸). تهران: شرکت ملی نفت ایران اداره کل روابط عمومی.
- طرح توسعه خارک* (۱۳۴۶). تهران: شرکت‌های عامل نفت ایران.
- طرح گچساران - خارک* (بی‌تا). تهران: شرکت‌های عامل نفت ایران.
- فرامرزی، احمد (۱۳۴۷). *جزیره خارک*. (حسن فرامرزی، کوششگر). تهران: ابن سینا.
- فریدی مجید، فاطمه (۱۳۸۸). *سرگذشت تقسیمات کشوری ایران ۱۳۸۵-۱۳۸۵*. (ج ۲). تهران: بنیاد ایران‌شناسی.
- کازرونی، محمد ابراهیم (۱۳۳۷). *تاریخ بندر و جزایر خلیج فارس*. (منوچهر ستوده، مصحح). بی‌جا: موسسه فرهنگی جهانگیری.
- گزارش اقتصادی و اجتماعی طرح‌های خاص ناحیه‌ای: خوزستان* (۱۳۵۳). تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- گیرشمن، رومن (۱۳۴۲). *جزیره خارک*. (ج ۲). تهران: شرکت‌های عامل نفت ایران.
- لسترنج، گای (۱۳۸۳). *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های شرقی*. (ج ۶). (محمود عرفان، مترجم). تهران: علمی و فرهنگی.
- ماهشهر بندر صدور فرآورده‌های نفتی* (۱۳۴۶). تهران: شرکت‌های عامل نفت ایران.
- مستوفی، حمدالله (۱۳۷۸). *نزهة القلوب*. (محمد دبیر سیاقی، کوششگر). تهران: بی‌نا.

نشریات

- نامه صنعت نفت، دوره ۸، شماره ۷، آذر ۱۳۴۸.
-، دوره ۹، شماره ۸، دی ۱۳۴۹.
-، دوره ۱۰، شماره ۵، مهر ۱۳۵۰.
-، دوره ۱۱، شماره ۵، مهر ۱۳۵۱.
-، سال ۱۳، شماره ۲، تابستان ۱۳۵۳.

